

Put za Donji Lapac

Ili kako je Banska Vlast postupala sa spekulantima u Banovini Hrvatskoj

Na primjeru tzv. nesavjesnih spekulanta autor analizira sadržaj i učinke interventnih mjera Banske Vlasti u gospodarskom i socijalnom životu predratne Hrvatske (1939-1941). Pritom odgovara na pitanja: koji su bili uzroci, a koje, pak, manifestacije spekulacija, tko su bili spekulanti i kojem su društvenoj sloju pripadali, čime su spekulirali te, na koncu, kakva je bila sudbina tih hrvatskih spekulanta? Upravo na njihovu primjeru nastoji se zaključiti kakva je bila učinkovitost gospodarsko-socijalnih mjera Banske Vlasti.

Ključne riječi: Banovina Hrvatska, Donji Lapac, Udbina, Prozor, prinudni boravak, prehrana, kretanje cijena, malverzacije cijenama, gospodarska povijest.

«Skrivanje žita u svrhu špekulacije, dok narod u drugim krajevima gladije, znači veleizdaju nad tim narodom, a veleizdaju bi trebalo nagraditi strojnim puškama ili u najmanju ruku koncentracionim logorima. Sve špekulante trebalo bi poslati u koncentracione logore, ili na javne radove» – izjava ravnatelja Gospodarske sloge prof. Ljudevita Tomašića o spekulaciji s kruhom u Banovini Hrvatskoj (Gospodarska sloga, Zagreb 1. 9. 1940, 3).

1. Uvod

Gospodarske prilike u Banovini Hrvatskoj u velikoj su mjeri ovisile o razvoju ratne ekonomije u Europi jer je, uslijed ratnih okolnosti, nastalo konstantno jačanje potražnje za onom hrvatskom robom koja je bila potrebna inozemnoj – prije svega njemačkoj i talijanskoj – ratnoj industriji: rudama i metalima, žitom i mlinskim proizvodima, stokom i stočnim proizvodima, drvom itd. Budući da su to bili glavni hrvatski izvozni artikli, povukli su za sobom i ostalu robu te, na koncu, doveli do općeg porasta cijena na čitavom području Banovine.

Pored općeg porasta cijena robe dolazi i do nestašice pojedinih artikala, koja je time bila osjetljivija, kad se radilo o sirovinama, polupreradevinama i sredstvima proizvodnje potrebnim domaćoj industriji (vunena i pamučna prediva, metalne preradevine, nafta, benzin, maziva ulja, boje itd.), jer se time smanjio proizvodni

kapacitet industrije, umanjila radinost i, ujedno, oborila kupovna moć radnika i namještenika.¹ S druge strane, pomorska blokada, koju je koncem lipnja 1940. proglasila Velika Britanija, onemogućila je prekomorsku trgovinu i uvoz kolonijalne robe.

Sve je to dovelo do poremećaja na unutarnjem tržištu te je primoralo Bansku Vlast na poduzimanje nužnih interventnih mjera. Cilj je intervencija bio omogućiti redovitu opskrbu stanovništva najpotrebnijom robom, odrediti cijenu robe i racionalizirati potrošnju. U tom su smislu tijekom 1940. glavne živežne namirnice stavljene pod režim nadzora cijena, dok je racionalizacija potrošnje izvršena kod petroleja, benzina, jestivog ulja, sapuna itd. Međutim, uspjeh navedenih mjera ponajviše se ogledao u učinkovitosti Banske Vlasti u obuzdavanju dvaju ključnih problema: galopirajućeg rasta cijena i širenja spekulacije. Upravo iz tog razloga, kao i zahvaljujući činjenici da se pojava spekulacija neminovno vezivala uz raširenu tendenciju poskupljenja, najprije će biti riječi o intervencijama na području cijena.

2. Europski primjeri

Ovakva vrsta neposrednih intervencija vlasti u gospodarski život nije bila izolirani slučaj. Može se, dapače, reći kako Banska Vlast u tom smislu slijedi već poduzete korake mnogih europskih vlada, koje su uslijed ratnih prilika u Europi koncem 1939. godine odlučile povući niz kontrolnih mjera na području cijena.

U Velikoj Britaniji je tamošnje Ministarstvo opskrbe još prije početka rata uvelo kontrolu sirovina zbog jeftinije opskrbe vojske te su u tu svrhu sastavljeni posebni odbori od predstavnika industrije, državnih vlasti i potrošača, koji su vršili kontrolu nad pojedinim sirovinama i određivali njihove cijene.² Već u okviru mirnodopske organizacije poljoprivrede, cijene većine živežnih namirnica bile su maksimirane. Od početka rata Ministarstvo je za prehranu preuzelo na sebe kontrolu uvoza, stokova, podiobe i cijena živežnih namirnica, a tek postupno utvrđene su posebnim uredbama i cijene pojedinih namirnica. Krajem listopada 1939. engleska je vlada zatražila odobrenje Parlamenta za Uredbu o kontroli cijena industrijskih proizvoda (Prices of Goods Bill), prema kojoj se cijena sastojala iz dva elementa: a) iz cijene koja je vladala do 1. kolovoza 1933. i b) dodatka koji opravdava porast proizvodnih i prodajnih troškova.³ Troškove su, pak, prema istoj uredbi sačinjavali: sirovine, proizvodni troškovi, plaće i nadnice, osiguranje, prijevoz i reklama, a utvrđene su cijene morale prema odredbama ministarstva biti istaknute na vidnom

¹ *Godišnjak Banske Vlasti Banovine Hrvatske*, Zagreb 1940, 139.

² Milan FIŠTER, Kretanje cijena u Engleskoj, *Ekonomist – mjesečnik za savremena ekonomska i socijalna pitanja* (Zagreb), god. V, br. 12, prosinac 1939, 539.

³ Isto.

mjestu u svim trgovinama. Pritužbe potrošača zbog eventualnih prekršaja imale su se uputiti mjesnim odborima za cijene,⁴ koji onda o njima referiraju Središnjem odboru za cijene, ukoliko smatraju da je prekršaj uistinu počinjen. Ako se Središnji odbor usuglasi, bilo je predviđeno da se od ministarstva zatraži provedba postupka protiv prekršitelja. U slučaju da mjesni odbor presporo rješava pristigle pritužbe, dopuštalo se da se ista pritužba može uputiti redovnim sudskim putem. Prekršitelja se moglo kazniti novčano ili zabranom daljnjeg trgovanja.⁵ Uredba je također predviđala i teške kazne za slučajeve nagomilavanja robe i spekulacije.

U Italiji su cijene regulirane već 1936. godine, tj. u vrijeme dok su na snazi bile sankcije.⁶ Zakonskim dekretom od 5. listopada 1936. bilo je zabranjeno prodavati bilo kakvu robu po cijenama višim od onih koje su za prodaju na veliko i malo odredili Centralni odbor za nadzor nad cijenama i intersindikalni odbor.⁷ Nadzor nad cijenama povjeren je Centralnom odboru koji je priključen Direkciji fašističke stranke, a predsjedao mu je sekretar stranke ili osoba koja je delegirana po njemu.⁸ Centralnom su odboru bili podređeni Intersindikalni odbori uspostavljeni u svakoj talijanskoj pokrajini. Zakonskim dekretom od 28. travnja 1937. funkcije Centralnog odbora za nadzor nad cijenama i Intersindikalnih pokrajinskih odbora za nadzor nad cijenama prenesene su na Centralni korporativni odbor (CKO), na korporacije i na Pokrajinski savez korporacija.⁹ Prema odredbama zakonskog dekreta od 16. lipnja 1938., CKO – kao vrhovni organ kojemu je povjeren nadzor nad cijenama – bio je ovlašten izdavati normativne odredbe kojima su se maksimirale cijene. Pokrajinski savjeti korporacija, kao izvršni organi CKO-a, brinuli su se za kontrolu cijena na području svih talijanskih pokrajina te su periodično sastavljali popis maksimiranih cijena za prodaju na veliko trgovcima i za prodaju na malo potrošačima. Pokrajinskim savjetima bilo je stavljeno u dužnost redovito objavljivanje dnevnih cijena u Službenom vjesniku, uz napomenu da u niti jednom slučaju ne smiju biti objavljene veće cijene od onih koje je ustanovio CKO.¹⁰ To je u konkretnom slučaju značilo da cijene određene po Pokrajinskim savjetima korporacije

⁴ Sastojali su se od predstavnika proizvođača, trgovaca, državne vlasti i potrošača.

⁵ FIŠTER, Kretanje cijena..., 540.

⁶ Riječ je o sankcijama Društva naroda zbog talijanske agresije na Etiopiju 1935. godine.

⁷ Bogoslav BON, Kontrola cijena u Italiji, *Ekonomist – mjesečnik za ekonomska i socijalna pitanja* (Zagreb), br. 12, prosinac 1939, 540.

⁸ Odbor su činili po jedan predstavnik ministarstva unutarnjih poslova, korporacija, poljoprivrede, financija, prometa, tiska i propagande, od tajnika za valute i vrednote, središnjeg statističkog instituta i od svake fašističke konfederacije poljoprivrednika, industrijalaca, trgovaca, industrijskih, trgovačkih i poljodjelskih radnika, kreditnih i osiguravajućih institucija i od Nacionalnog saveza korporacija.

⁹ CKO-u je predsjedavao ministar predsjednik ili ministar korporacija, a sastojao se od ministara unutarnjih poslova, pravde, financija, narodne kulture, javnih radova, poljoprivrede i šuma, prometa, tajnika fašističke stranke i 22 predstavnika korporacija.

¹⁰ Vidi bilj. 7.

u pojedinim pokrajinama mogu međusobno varirati, ali da nipošto ne smiju prelaziti maksimalnu cijenu određenu po CKO-u. Maksimirane cijene određene po Pokrajinskom savjetu korporacije vrijedile su za područje one općine u kojima se nalazilo glavno mjesto pokrajine, a za ostale općine odnosno pokrajine vrijedile su cijene koje su određene po njihovim načelnicima. Prema tome, cijene su se u pojedinim općinama u Italiji međusobno razlikovale, no u nijednom slučaju nisu mogle prijeći maksimum koji je odredio Pokrajinski savjet korporacija. Osim toga, kako bi se onemogućili svaki poremećaji normalnog gospodarskog razvoja, zabranjena je i potpuno onemogućena privredna akcija čisto spekulativnog karaktera, a naročito suvišno nagomilavanje robe koje nije opravdano objektivnom privrednom potrebom.

U neutralnoj Švicarskoj, Federalni je savjet bio primoran početkom rujna 1939. pribjeći strogim mjerama na području nadzora cijena. Naredbom od 1. rujna 1939., koja se tiče troškova života i zaštite tržišta, odobreno je departmentu (tj. odjelu – op. I. Š) za javnu ekonomiju da može izdati propise za cijene robe, stanarine i zakupnine, kao i tarife svih vrsta izuzevši one transportnih poduzeća te da poduzme sve potrebne mjere koje će osigurati opskrbu tržišta.¹¹ Cilj je te naredbe bio sprječavanje da se u proizvodnju i podjelu dobara ne uvuku novi posrednici, što bi imalo za posljedicu povišenje cijena i troškova života. Pod izrazom «zaštititi potpunu opskrbu tržišta» očito se htio izbjeći sukob s vojnim vlastima, tj. utjecati na to da izvršni organi nemaju dužnost osiguravanja neprekidne opskrbe tržišta na način vojnog opskrbljivanja zemlje najpotrebnijim dobrima. Naprotiv, oni su trebali nadzirati podjelu tih dobara i sprječavati da podjela ne bude ometana nepravilnom trgovinom ili pretjeranim skladištenjem, tj. spekulacijom. Ta je, dakle, naredba podrazumijevala protezanje službenog nadzora nad tarifama svih vrsta. To je vjerojatno određeno da se ne bi prouzročilo nepravedno povišenje troškova života uslijed povišenja ostalih tarifa, naročito onih u industrijskih i obrtnih poduzeća. Rezultat je ovakvih poteza švicarske vlade bio taj da je od kolovoza 1939. do siječnja 1940. indeks troškova života porastao za svega 5%.¹²

Prema svemu navedenom, vidljivo je da su već na početku rata pojedine europske vlade promptno i opsežno pristupile uvođenju kontrolnih mjera na unutarnjem tržištu. Neke su od njih (talijanska vlada npr.) još prije rata pristupile reguliranju cijena te su na taj način pripremile domaće gospodarstvo za moguće poremećaje u ratno doba. Kontrola cijena podrazumijevala je i kontrolu nad zalihama robe industrijskog i poljoprivrednog podrijetla, kao i sankcioniranje prekršitelja interventnih mjera u gospodarstvima navedenih zemalja. Provedbom svih zakonodavnih akata i njihovom institucionalizacijom stvoreni su preduvjeti za očuvanje

¹¹ Bogoslav BON, Kontrola cijena na početku sadašnjeg rata, *Ekonomist – mjesečnik za ekonomska i socijalna pitanja* (Zagreb), br. 4-5, Zagreb, travanj-svibanj 1940, 199.

¹² Isto, 201.

stabilnog tržišta te je kreiran zakonski okvir za obračun sa svim oblicima nelegalne trgovine i spekulacije. No, koliko je u tom smislu navedene europske primjere slijedila Banska Vlast te kakvi su bili učinci njenih interventnih mjera?

3. «Galopirajuće» cijene i pokušaj njihova nadzora

Na području Banovine Hrvatske, kao i u ostalim krajevima Kraljevine Jugoslavije, cijene životnih namirnica od listopada 1939. bile su u stalnom porastu. U odnosu na posljednji prijeratni mjesec, dakle kolovoz 1939., najveći je porast cijena do polovice 1940. zabilježen kod seljačkih proizvoda. U tom je razdoblju u Banovini Hrvatskoj u godini dana (od kolovoza 1939. do kolovoza 1940) poskupjela pšenica za 55%, kukuruz 56%, svinjetina 43%, sijeno 73%, sir 36%, mlijeko 35%, jaja 31%, krumpir 69%, grah 58%.¹³ Nasuprot tomu, znatno je manji porast cijena zabilježen kod kolonijalnih proizvoda (čaj, kava, riža itd.) jer se raspolagalo s relativno mnogo većim zalihama nego što su bile realne potrebe za njima. Osim toga, nije postojao ni pritisak da ih se kupuje jer je kupovna moć u to vrijeme naglo padala. Cijene su kolonijalnim proizvodima bile povećavane ne toliko zbog pojačanog rizika njegova uvoza i viših nabavnih cijena koliko zbog povećanja režijskih troškova.

Razloge skoku cijena agrarnih proizvoda treba dijelom tražiti u njihovu pretjeranu izvozu jer se «u zamjenu za relativno bezvrijednu robu (igračke, sitna tehnička roba) iz zemlje izvezilo žito, kukuruz» i živa stoka.¹⁴ Posljedica takve politike ogledala se u činjenici da je u prvoj godini autonomnog života Banovine cijena hrane porasla za 40.2%, dok su cijene odijela i obuće porasle za 63.40%, a ogrjeva i rasvjete za 14.18%. Štoviše, cijene hrane prekoračile su već koncem srpnja 1940. nivo cijena iz 1929. godine, najskuplje godine od svršetka Prvoga svjetskog rata (...), za 2.22%.¹⁵ Ovakav se porast cijena odrazio i na ukupne troškove života koji su u navedenoj godini porasli za čak 36.35% (vidi tablicu).

¹³ Milan FIŠTER, Problem cijena i njihovo kretanje u banovini Hrvatskoj, *Ekonomist* (Zagreb), br. 7-8-9, srpanj-kolovoz-rujan 1940, 274.

¹⁴ Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Privredne prilike i položaj radništva u Hrvatskoj u vrijeme održavanja Pete zemaljske konferencije KPJ*, Peta zemaljska konferencija KPJ, Zagreb 1972, 237; Ivica ŠUTE, *Položaj i obilježje trgovine u Banovini Hrvatskoj (1939.-1941.)*, (neobjavljeni magistarski rad), Zagreb 2002, 218-226.

¹⁵ Godišnjak Banske Vlasti, 233.

Tablica I. Mjesečno kretanje troškova života (kolovoz 1939. – srpanj 1940.)

Period	Porast (+) odnosno pad (-) prema kolovozu 1939. godine				Ukupni troškovi života
	Hrana	Odiјelo i obuča	Stan	Ogrijev i rasvjeta	
1939. kolovoz	-	-		-	-
Rujan	-0.90	+1.40	Bez promjene ¹⁶	-0.70	bez promjene
Listopad	+4.75	+7.15		-2.33	+3.77
Studeni	+16.82	+21.80		+1.55	+13.64
Prosinac	+17.01	+22.16		+2.32	+13.88
1940. siječanj	+21.48	+25.88		+0.66	+16.77
Veljača	+30.04	+37.09		+8.76	+24.39
Ožujak	+30.89	+42.46		+11.50	+26.40
Travanj	+34.41	+46.89		+11.50	+29.13
Svibanj	+41.44	+53.97		+11.50	+34.27
Lipanj	+37.83	+56.25		+11.50	+33.15
Srpanj	+40.20	+63.40		+14.18	+36.35

Izvor: *Godišnjak Banske Vlasti Banovine Hrvatske, Zagreb 1940, 233.*

Budući da Banovina Hrvatska nije bila jedinstveno ekonomsko tržište, bilo je velikih razlika u cijenama po pojedinim područjima. Naime, kod više standardiziranih proizvoda, kao što su npr. žitarice ili kolonijalni proizvodi (mast, brašno, petrolej, ulje, kava), disperzije cijena redovito su male, dok su kod proizvoda s izrazito lokalnih tržišta (sir, grah, jaja, mlijeko) disperzije bile često mnogo veće i dosezale čak 50% srednje vrijednosti proizvoda.¹⁷ Uzroci tome zasigurno leže i u stvaranju lokalnih tržišta s monopolističkim tendencijama određivanja cijena, ali i u spekulaciji. U odnosu na listopad 1939. cijene su u Zagrebu porasle za 42.6%, a u Splitu za 36.3%.¹⁸ U Zagrebu su najveći porast cijena pokazivali brašno Og, sapun, sir i mlijeko, dok je u Splitu najviše poskupjelo brašno jer su zbog oskudice i transportnih troškova cijene žitne hrane ionako bile najviše u pasivnim krajevima.

Uslijed takvih prilika na području cijena, Banska je Vlast bila primorana donijeti Naredbu od 22. 12. 1939. kojom je protegnuta Uredba o suzbijanju skupoće i nesavjesne spekulacije od 12. 9. 1939. na područje Banovine Hrvatske.¹⁹ Spome-

¹⁶ Jedino je cijena stana ostala ista kakva je bila još u siječnju 1938. Njezina je stalnost još dodatno učvršćena zabranom podizanja najamnine u banovoj Naredbi o suzbijanju skupoće i nesavjesne spekulacije.

¹⁷ FIŠTER, *Problem cijena*, 276.

¹⁸ Poljoprivredni proizvodi uzrok skupoće i u oktobru, *Narodno blagostanje* (Beograd), 16. 11. 1940, 728.

¹⁹ *Narodne novine* (Zagreb), 27. 12. 1939. Ovom je Uredbom sa zakonskom snagom o suzbijanju skupoće i nesavjesne spekulacije prestao vrijediti Zakon o suzbijanju skupoće životnih namirnica i nesavjesne spekulacije od 30. 12. 1921. i Pravilnik za izvršenje ovog Zakona od 7. 9. 1922., izuzev čl. 2 tog Pravilnika koji predviđa prijavu životnih namirnica policijskim, odnosno općinskim vlastima.

nutom su Uredbom bili obuhvaćeni svi predmeti potrebni u svakidašnjem životu, osim luksuznih predmeta i seljačkih proizvoda.²⁰ Posebnom odredbom iz Uredbe, kojom se nalaže izlaganje robe na prodaju, nastojalo se osujetiti eventualno povlačenje robe iz prometa, gomilanje zaliha i umjetno stvaranje nestašica na domaćem tržištu u spekulativne svrhe. Osim toga, ovom je Uredbom bilo zabranjeno višestruko preprodavanje (tzv. verižna trgovina)²¹ te svaka druga spekulativna kupoprodaja živežnih namirnica. Da bi potrošači mogli donekle kontrolirati cijene, predviđeno je da se cijene prodajnim predmetima u dućanu, na trgu kao i u gostionicama za jelo i piće moraju izvjesiti na vidljivu mjestu. Također su se u svim mjestima morali osnovati uredi za suzbijanje skupoće sa zadatkom da svojim savjetima pomažu rad prvostupanjjskih općih upravnih vlasti u sprječavanju neosnovanog povišenja cijena.

Radi djelotvornijeg nadzora nad cijenama donesena je 5. veljače 1940. Uredba o kontroli cijena, koja je na područje Banovine proširena Naredbom o nadzoru cijena od 22. 3. 1940.²² Istoga su dana Rješenjem bana Šubašića taksativno navedeni predmeti koji su stavljani pod nadzor cijena.²³ Naredbom o nadzoru cijena osnovan je i Ured za nadzor cijena kod Odjela za obrt, industriju i trgovinu s četiri pripadajuća Oblasna nadzorništva, i to u Zagrebu, Osijeku, Splitu i Dubrovniku. Teritorijalna nadležnost navedenih nadzorništava podudarala se s područjem privrednih komora u tim mjestima. Prema odredbama Naredbe, trgovci više nisu mogli slobodno povisivati cijene prodajnim predmetima, već su bili obvezani da to posebnom molbom zatraže od nadležnog Oblasnog nadzorništva. Podnesenu je molbu bilo potrebno opravdati dokazima za traženo povišenje, a kao osnovni i

²⁰ Pod životnim namirnicama u ovoj su se Uredbi podrazumijevali: ljudska hrana – jelo i piće – stočna hrana, odijelo i obuća, ogrjev i rasvjeta, a pod odredbe spomenute Uredbe još su spadali: poljoprivredne sprave, alati, pogonski i građevni materijal, stanovi, lokali te predmeti prijeko potrebni za obrt i industriju, kao i materijali za njihovu izradu.

²¹ Verižna trgovina (nazvana po *verigi*, tj. lancu) je «međutrgovina» koja se uklapa u distributivni proces, produžujući put robi između proizvođača i potrošača te poskupljujući njenu cijenu na štetu narodnog gospodarstva. Verižnu trgovinu pretpostavlja niz međutrgovaca koji na putu robe od proizvođača do potrošača ne vrše nikakve gospodarske zadaće, nego dijeljenjem i gomilanjem pojedinačnih dobitaka nastoje izigrati mjere o suzbijanju skupoće i spekulacije u cilju vlastitoga bogaćenja. Ovaj način trgovanja osobito je probitačan u doba smanjenja vrijednosti novca (inflacije), kada nastaje prevelika razlika između prvotne (proizvođačke) cijene i tržišne cijene, te u vrijeme pomanjkanja robe.

²² *Narodne novine* (Zagreb), 29. 3. 1940.

²³ To su bili: kruh, brašno (izuzev 0, 0g, 0gg), mekinje, domaća tjestenina, riža, kava i njeni surogati, čaj, jestivo ulje (osim u bocama i kantama do 5 kg), mast, svježe meso, sapuni (osim luksuznih), svijeće, parafin, drvo za gorivo, ugljen, molino amerikan tri vrste: 75 do 80 cm/ I. II. III.; 90 cm/ I. II. III., 145 do 150 cm/ I., 180 cm/ I. II. III., 200 cm/ I. II. III., domaće platno dvije vrste: 42-45 cm, platno pamučno, bijeljeno: širina od 70 do 200 cm, plavi (modri) gradl, dvije najjeftinije vrste: Ia i Iia, cic (kretan) dvije najjeftinije vrste Ia i Iia, pamučna prediva, konac od 200 do 1.000 jardi svih vrsta osim svilenog, flanel i parhet za haljine, šajak i sukno, vuna i vunica za pletenje i vez, sjekire, lopate, štihalice (ašovi), kose, srpovi, motike, modra galica.

glavni dokaz trebala je poslužiti nabavna cijena na temelju originalne fakture. U tu su cijenu računati još i režijski troškovi, državni porezi, gradske i općinske daće, troškovi prijevoza itd., te čista zarada. Odobrenje povišenja cijena rješavala su Oblasna nadzorništva, dok je uloga Ureda bila kontrolne naravi, tj. ispitivanje kretanja cijena i uzroka njihovih promjena. Čista dobit koja se odobravala kretala se između 3 i 10%, a kod nekih predmeta od 12 do 15%, ovisno o tome da li se radilo o robi koja se brzo prodaje ili ne. Kod većine predmeta odobrena je međutim čista dobit oko 5-8%.²⁴ No, problem je bio u tome što je trgovac ili industrijalac kalkulirao cijene novih proizvoda isključivo prema cijenama na tržištu koje su neprestano rasle, a ne prema cijeni sirovine iz koje je bila izrađena, te je tako Uredu za kontrolu preostalo samo potvrditi novu cijenu.

Na temelju rješenja bana Šubašića broj predmeta, odnosno vrsta roba od osobite važnosti za široke slojeve potrošača, postupno se do konca kolovoza 1940. povećao od početnih 32 do ukupno 66 predmeta.²⁵ Međutim, velik broj artikala ipak je ostavljen izvan kontrole, posebice oni poljoprivrednog podrijetla. Upravo su iz tih razloga donesena za područje cijele Banovine posebna rješenja o maksimiranju cijena pojedinih poljoprivrednih proizvoda. Određivanjem maksimirane visine cijena za pšenicu i kukuruz, ali i za gorivo drvo, parafin, modru galicu itd.,²⁶ nastojala se postići jedinstvena cijena za čitavo područje Hrvatske, kao i za grad Zagreb kao najjače potrošačko mjesto. Osim toga, formiranjem jedinstvenih cijena za Banovinu mislilo se izbjeći svako spekuliranje «maksimiranim» predmetima, prenošenjem istih iz jednog područja Banovine u drugo, kao i iz jednog kotara ili grada u drugi kotar odnosno grad i sl.

4. Pripreme za obračun

Tijekom prvih ratnih mjeseci nisu se u Kraljevini Jugoslaviji osjećale znatne oskudice u robi, već se taj trend pojavljuje tek u drugoj polovici 1940. godine kao posljedica forsiranja izvoza i nebrige oko stvaranja pričuva hrane u slučaju izbijanja rata. Ograničen uvoz pojedinih industrijskih sirovina, pad poljoprivredne

²⁴ Fedor LABOŠ, Učinak nadzora cijena u banovini Hrvatskoj, *Ekonomist* (Zagreb), srpanj-kolovoz-rujan 1940, 284.

²⁵ Rješenjem bana od 9. 4. 1940. stavljene su pod nadzor: opeka (cigla i crijep), vapno, cement, drveni građevni materijal, betonsko željezo, a Rješenjem od 16. 4. iste godine još i sva suhomesnata roba te salo i slanina u svježem stanju.

²⁶ Pšenica i kukuruz: Naredba bana od 27. 6. 1940., gorivo drvo: Rješenje bana od 9. 7. 1940., parafin: Rješenje bana od 26. 6. 1940., liko: Rješenje bana od 26. 6. 1940., modra galica: Rješenje bana od 16. 4. 1940., cigla i crijep: Rješenje bana od 4. 6. 1940. Maksimirane cijene na području grada Zagreba za kruh, brašno, jestivo ulje i parafinske svijeće donesene su Rješenjem bana od 12. 6. 1940.

proizvodnje te nagli skok cijena, presudno su utjecali na postupno nestajanje pojedinih artikala s tržišta, kao i na promjene na području proizvodnje i prometa. Skupoća, te problem opskrbe stanovništva hranom, imali su snažan psihološki efekt koji se ogledao u pretjeranom i neracionalnom prikupljanju pričuva hrane ali i u tendencioznom zadržavanju robe u očekivanju viših cijena. Takav način sakrivanja zaliha robe i nabijanja cijena doveo je do osjetljive pojave spekulacije u predratnoj Hrvatskoj. Što je zapravo spekulacija i koja je njezina svrha?

Postoje dvije usvojene definicije, odnosno manifestacije spekulacija. Prema jednoj definiciji svrha je spekulacije poravnavanje, od danas na sutra, neznatnih poremećaja između ponude i potražnje (to je funkcija burze), pa je u tom smislu spekulacija ekonomski normalna i prihvatljiva pojava. Međutim, postoji i druga vrsta spekulacije koja nastaje u slučajevima kada zbog izvjesnih krupnih i nepredvidivih poremećaja u ekonomskom sustavu, bilo na strani ponude, bilo na strani potražnje (žetve uništene poplavom, blokada u ratu itd.), spekulacija obuhvati cijelo tržište, počevši od proizvođača do samog potrošača. U tom obliku spekulacija postaje ekonomski abnormalna, a politički i socijalno i izvanredno opasna pojava.²⁷ Takav se oblik spekulacije pojavio u Banovini Hrvatskoj, a na njenu su pojavu upućivale dvije važne činjenice: povećanje opsega unutarnje trgovine – uslijed nepromijenjenog opsega potrošnje – i povećanje dispariteta cijena tijekom prve godine rata. Karakteriziralo ju je smanjenje optičaja i pojačana tezaurizacija robe,²⁸ kao posljedica sve veće nesigurnosti o budućem očekivanom kretanju cijena.

Kako bi doskočila problemu spekulacija, Banska je Vlast donijela, kako je to gore već navedeno, Uredbu o kontroli cijena te niz rješenja kojima su maksimirane cijene najpotrebnijih živežnih namirnica. U svibnju 1940. donio je ban Naredbu o upućivanju nesavjesnih spekulanta na prisilni boravak i prinudni rad, kojom je zapravo bila protegnuta na područje Hrvatske prethodna Uredba Ministarskog Vijeća od 16. 5. 1940.²⁹ Prema toj Naredbi upravne su vlasti prvog stupnja dobile ovlaštenje i obvezu upućivanja na prisilni boravak proizvođače, posrednike i prodavače koji: (a) podižu cijene namirnicama i ostaloj robi preko granica dozvoljenim odredbama Uredbe o suzbijanju skupoće i nesavjesne spekulacije i Uredbe o kontroli cijena, te (b) nagomilavaju životne namirnice ili drugu robu u

²⁷ FIŠTER, *Problem cijena*, 271.

²⁸ Povlačenje robe iz prometa u cilju stvaranja privatnih zaliha.

²⁹ *Narodne novine* (Zagreb), 22. 5. 1940. Prema jednoj izjavi ravnatelja Gospodarske sloge prof. Ljudevita Tomašića, proizlazi da je inicijativa za donošenje ove mjere protiv spekulanta potekla od dr. Vlatka Mačeka koji je, navodno, predložio banu Šubašiću (ne navodi točan datum kada) «da se zakon o zaštiti države, koga su nekadanji beogradski režimi donijeli protiv Hrvata, upotrebi sada protiv špekulanata. Po tome zakonu moglo se svakog Hrvata, ako su vlasti držale, da je opasan po javni red i mir, bez suda internirati u koje god mjesto. Na osnovu toga zakona internirali su predsjednika Mačeka 1933. u Čajniče» (Šta se govori o prehrani i spekulantima, *Seljački Dom* (Zagreb), 19. 9. 1940, 3).

svrhu da se namirnice ili roba povuku iz prometa i time povisi njihova cijena. Prinudni boravak nije mogao trajati duže od šest mjeseci, a u drugom slučaju duže od godinu dana. Prvostupanjska je upravna vlast područja, kamo su spomenuta lica bila upućena, bila dužna odrediti mjesto gdje će spekulanti, pod nadzorom lokalne vlasti, stanovati tijekom izdržavanja kazne. Za mjesta u koja će spekulanti biti upućeni na prinudni boravak određena su najzabitija područja pasivnih krajeva Banovine: kotarevi Donji Lapac i Udbina³⁰, te kotar Prozor³¹ za spekulante s područja banovinske Ispostave u Splitu «kako bi špekulanti jedanput imali prilike da se lično uvjere kako živi naš siromašni narod».³²

S obzirom na pravne propise na temelju kojih je ta Naredba donesena, odluka bana o upućivanju spekulanta na prisilni boravak izazivala je niz pravnih kontroverza. Naime, kao zakonska osnova za protjerivanje u Donji Lapac poslužila su dva propisa: članak 12a Zakona o zaštiti javne sigurnosti i poretka u državi, u kojemu se određuje da upravno-redarstvene vlasti prvog stupnja «mogu uputiti na prisilan boravak u koje drugo mjesto lica koje remete red i mir», te već spomenuta Naredba od 22. 5. 1940. Kako je banska Naredba specijalan propis za točno određeni prekršaj (nesavjesna spekulacija), a čl. 12a sasvim opći propis, pozivanje na članak Zakona pri zakonskom sankcioniranju nesavjesnih spekulanta u biti je derogirao bansku Naredbu i izazivao niz drugih pitanja. Glavni problem sastojao se u tome što je praksa usvojila oba pravna propisa kao alternativna, ostavivši upravnim vlastima na volju koja će od oba propisa primijeniti u konkretnom slučaju nesavjesne spekulacije. Posljedice takvog postupanja ogleдалe su se u činjenici da su upravne vlasti mogle svojevolumno izabrati hoće li biti kontrolirane po sudskoj vlasti ili neće. Ako, naime, primjene čl. 12a Zakona o zaštiti javne sigurnosti i poretka u državi, onda je isključen daljnji sudski postupak; primjene li pak Naredbu bana od 22. 5. 1940., onda se stvar upućuje dalje sudu koji preispituje upravno

³⁰ Prema popisu stanovništva iz 1931., Donji je Lapac (9.742 stanovnika) bio središte istoimenog kotara, površine 535 km², na kojem je živjelo 16.554 stanovnika, od kojih je 1.500 bilo rimokatolika, te 15.047 pravoslavni. Osim Lapca, veće je mjesto bilo Srb sa 6.812 stanovnika. Udbina, naselje na južnom rubu Krbavskog polja, bilo je središte kotara Udbina u kojemu je, na 473 km², živjelo oko 12.000 stanovnika (3.077 rimokatolika i 8.897 pravoslavaca). Uz Udbinu (7.197) veće je mjesto bilo Podlapac s 4.779 žitelja i u to je mjesto bio upućen određen broj spekulanta.

³¹ Prozor, gradić u podnožju Makljen-Sedla, na putu iz doline Vrbasa u dolinu Neretve, bio je sjedište prozorskog kotara. Na površini od 613 km² živjelo je 14.713 stanovnika, od čega 9.578 rimokatolika, 5.067 muslimana, 61 pravoslavne i petero židovske vjere. Uz Prozor (5.245 stanovnika) općinsko je mjesto bilo Gornja Rama s 5.245 žitelja. Kao izvor brojčanih i administrativnih podataka za kotareve D. Lapac, Udbinu i Prozor upotrebljavan je popis stanovništva od 31. 3. 1931. koji je objavljen u: *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. 3. 1931. godine*, Beograd 1938.

³² Špekulanti idu na prisilni boravak, *Gospodarska sloga* (Zagreb), 15. 9. 1940, 3. – Ljudevit Tomašić bio je po tom pitanju još jasniji: «*Ta su tri kotara odabrana zato, jer u njima narod najteže i najbjednije živi, pa će gospoda špekulanti imati mogućnost da vide i da se na svome životu tamo sami osvjedoče o tome, kako teško narod bez kruha živi*» (Šta se govori..., *Seljački Dom* (Zagreb), 19. 9. 1940, 3).

rješenje tijekom kojega može «nesretnog», nesavjesnog spekulanta osloboditi kazne, odnosno Donjeg Lapca.³³ Upravo je ova dvostrukost ili sloboda prosudbe izazivala bojazan da Donji Lapac, namijenjen pravim krivcima, može sustići i onoga tko nije kriv. No, to nije bio i jedini problem. Naime, prema odredbama banske Naredbe prijavljeni se spekulanti odmah lišavali slobode, a najdulje u roku od tri dana morao je biti upućen na prisilni boravak. Žalba protiv odluke upućivanja na prisilni boravak nije imala odgodne moći, što je zapravo značilo da je uhićenik, i unatoč podnesenoj žalbi, morao u roku od tri dana krenuti put Like. Prema tome, čak i onda kad su upravne vlasti iz spomenute alternative izabrale postupak koji je sudu pružao mogućnost da ga preispita, njihovo je rješenje moglo osuđenom zadati materijalnu i moralnu štetu jednostavno iz razloga jer je izvršeno odmah i neovisno o budućem sudskom pravorijeku. Takvih je slučajeva, pokazat će se, bio nemali broj.

Kako bi pojačala učinkovitost prethodnih intervencija na području cijena i spekulacija, donijela je Banska Vlast početkom rujna 1940. Naredbu o obvezatnom prijavljivanju zaliha robe.³⁴ Ovom se naredbom nastojalo «istjerati» sakrivenu robu na tržište, te spriječiti njeno gomilanje u spekulativne svrhe. Ujedno su navedenom naredbom svi vlasnici i upravitelji kuća, ostalih nastanjenih i nenastanjenih zgrada i zemljišta bili dužni u roku od pet dana prijaviti kotarskom, odnosno gradskom poglavarstvu, sve zalihe predmeta za koje je određen nadzor cijena. Trebalo je prijaviti i sve one zalihe koje su se nalazile u privatnim stanovima ako oni služe u skladišne svrhe, te svi viškovi zaliha, živežnih namirnica itd., ukoliko su premašivale «uobičajne potrebe urednog kućanstva» u vremenu od šest mjeseci. Pritom su se morale prijaviti: količina predmeta, ime osobe koja ih je pohranila i vrijeme otkad su zalihe pohranjene.³⁵ Uredivši tako naredbenim putem pitanje cijena i zaliha robe otvorila si je Banska Vlast zakonski okvir za obračun sa spekulativcima.

5. Prvi zagrebački spekulanti

Neposredno po objavljivanju naredbe krenula je široka akcija uhićivanja spekulativnosti. Te su akcije imale velik odjek u javnosti i u početku zadobile su svojevrsni oblik senzacionalizma. Razlog tomu zasigurno leži u činjenici što su spekulanti

³³ Donji Lapac, *Trgovački vjesnik* (Zagreb), 14. 12. 1940, 3.

³⁴ *Narodne novine* (Zagreb), 11. 9. 1940.

³⁵ Također je bilo propisano da u slučaju sumnje da se na nekim mjestima skrivaju zalihe, kotarska, tj. gradska poglavarstva imaju ovlaštenje izvršiti pregled istih i zaplijeniti svu pronađenu robu. Kao kazna za povredu ove Naredbe predviđen je zatvor do šest mjeseci i novčana kazna do 50.000 dinara, te upućivanje na prisilni boravak.

bili javno prokazivani u dnevnom tisku jer je već u Naredbi napomenuto kako će «svako upućivanje spekulanta na prisilni boravak proglasiti Banska Vlast putem novinstva». Na taj se način željela u javnosti nametnuti slika efikasnosti Banske Vlasti u provođenju vlastitih mjera ali i socijalne pravde u Hrvatskoj. Osim što su imena i «grijesi» domaćih trgovaca objavljivani na naslovnim stranicama dnevnih i tjednih novina, značajan je prostor posvećen i njihovom javnom ismijavanju i ironiziranju sudbine «donjolapačkih uznika». U «Zagrebačkom listu», u posebnoj rubrici «Zagrebulje», gotovo se u svakom broju nalazila poneka pogrdna pjesmica o Donjem Lapcu i zagrebačkim spekulantima, primjerice pjesma «Lapacanije» od nepoznatog autora koja je objavljena 17. 11. 1940. na 14. stranici:

Ako ništa – Donji Lapac
Zahvalna je tema,
Što je Lapca (i Udbine!)
Toga više nema
Na okupu tuj se našli
Ljudi svijju struka
Od predugog ljetovanja
Nekima je – muka...
Nekoji su odslužili
«Špekulantski rok»
Vratili se kući
Dosta im je tog...
Ima takvih koji nisu
Još za Lapac zreli,
«Svaka dođe na tapet»
Narodna nam veli...
Svaki gost je dobro došo
Bilo ljetu, zima,
Za svakog spekulanta
Lapac mjesta ima...
Donji Lapac (i Udbina)
Ostat će u modi,
Dok se ovaj spekulantski
Svijet ne – preporodi».

Prvi spekulanti upućeni na prisilni boravak u Liku bili su poznati zagrebački trgovci: Vilim Kardoš, Vjekoslav Gostl i Julio Hochsinger. Kardoš, koji je imao trgovinu u Ilici 73, uhićen je pod optužbom da kupcima nije htio prodavati brašno, a provedena je istraga utvrdila da je posjedovao čitavo skladište rezervi brašna. Iz sličnih je razloga uhićen i Gostl, vlasnik trgovine u Vlaškoj 33, dok je Josip

Hochsinger prodavao tjesteninu uz više cijene i bez prethodnog odobrenja Oblasnog nadzorništva za cijene. Prilikom pregleda koji je izvršen u njegovoj trgovini u Vlačkoj 21, pronađeno je u skladišnim prostorijama 113 neprijavljenih vreća brašna.³⁶

Samo dan poslije, uhićen je i Ivan Supanc, mlinar s Ksaverske ceste, koji je kilogram kukuruznog brašna prodavao za dva dinara skuplje nego što je bilo dozvoljeno.³⁷ Ova je «četvorka» nakon uhićenja od gradskog redarstva početkom rujna 1940. privedena u redarstveni zatvor,³⁸ odakle je – u smislu Naredbe o upućivanju spekulanta na prisilni boravak i neovisno od sudskog postupka – upućena u zabitna i najpasivnija sela podno Velebita. Uhićenju tih prvih spekulanta dan je veliki publicitet u javnosti, pa je njihovo upućivanje u Donji Lapac izazvalo veliku znatiželju među Zagrepčanima.³⁹ Treći dan po uhićenju upućeni su Gostl, Kardoš i Hochsinger u Donji Lapac, a Supanc u Udbinu.

Njihov dolazak u Liku popraćen je s ogromnim zanimanjem u Donjem Lapcu i okolici. Do tada slabo poznato kotarsko središte, postalo je gotovo preko noći središte interesa u čitavoj Banovini. Prve vijesti o odluci bana Šubašića o interniranju spekulanta bile su u ovom kraju prava senzacija za domaće stanovništvo. Sve su zagrebačke novine bile smjesta rasprodane, a dolazak spekulanta danima je bio predmetom razgovora među mještanima Donjeg Lapca i stanovništvom

³⁶ Prilikom pretresa Hochsinger je nagovarao činovnika Oblasnog nadzorništva da ne prijavi otkriveno brašno, obećavši mu za tu uslugu dobru nagradu (Odlučna akcija protiv spekulanta u punom toku), *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 12. 9. 1940, 5).

³⁷ Supanc je 10. rujna prodao Eduardu Golubu 30 kg kukuruznog brašna po 5,90 din. i 30 kg kukuruzne krupice po 6 din. Time je «nabio» cijenu jer je sa strane Oblasnog nadzorništva za cijene bila maksimirana cijena kukuruznom brašnu po 3 din., a kukuruznoj krupici na 3,50 dinara (Još jedna osuda radi spekulacije i nabijanja cijena, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 20. 9. 1940, 7).

³⁸ S neskrivenom dozom ironije aludirajući na prehranu spekulanta novinar «Zagrebačkog lista» piše: «Što se tiče zdravlja uhićenih, prema izjavama upućenih, oni se u zatvoru vrlo dobro osjećaju. Ondje ima kruha, zelja, repe i svega onoga što oni nisu prodavali. Stoga je zabranjeno uhićenima bilo što donijeti izvana, pa su oni na taj način prisiljeni jesti isto ono što i ostali uhićenici. Da se pritom ne radi o šunki, siru i drugim gurmanskim delikatesama to je svakome jasno» (12. 9. 1940, 4).

³⁹ O njihovu putu iz Zagreba u Donji Lapac, kao i o prijemu u novoj sredini, zagrebačko je novinstvo izvještavalo opširno i gotovo svakodnevno. Tako je u «Zagrebačkom listu» vrlo detaljno i dramatično opisan njihov transport, pa npr. novinar izvještava da se ujutro, prije odlaska u pravcu Splita, na zagrebačkom Glavnom kolodvoru okupio velik broj građana koji su htjeli «ispratiti» svoje «spekulantske» sugrađane. Međutim, umjesto vlakom spekulanti su uz snažnu redarstvenu pratnju otputovali u Lapac luksuznim automobilom jednog od uhićenika – J. Hochsinger: «Sva trojica su blijedi poput krpe. Prije odlaska oprostili su se sa svojom najbližom rodbinom. Bilo je i malo plača, ali ne za dugo, jer već nešto poslije 6 sati automobil je krenuo praćen sitnom kišom put Savskog mosta, pa dalje ličkom cestom prema Donjem Lapcu. Vožnja je dosta duga, jer treba do Lapca nešto manje nego pet sati, a stigli su onamo točno u određeno vrijeme. Na osuđenima primjetilo se još veće blijedilo» (Uz zavijanje vukova provodit će spekulanti dane u Donjem Lapcu, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 15. 9. 1940, 8).

udaljenih zaselaka. U grad su često navraćali seljaci iz okolice raspitujući se za dolazak prvih spekulanata, a «već je na prvu vijest došla veća skupina seljaka da vide ove spekulante, a naročito zanimajući se da li će sa sobom donijeti kakvu prtljagu i kakva će biti pratnja».⁴⁰

Gostl, Kardoš i Hochsinger stigli su 14. 9. u Donji Lapac gdje ih je dočekaao kotarski načelnik i odmah uputio u zabitno selo Dnopolje koje je od Donjeg Lapca udaljeno 7 km u pravcu Korenice. Međutim, brzo su bili vraćeni u Donji Lapac jer im u Dnopolju nisu mogli pronaći kuće u kojoj bi se mogli nastaniti te su tako prvu noć proveli u stanu nekog gostioničara Mileusnića.⁴¹ Drugi dan dao je kotarski načelnik isprazniti jednu ruševnu kućicu u Dnopolju u kojoj im je odredio boravak. Od hrane im je dano na raspolaganje kukuruzno brašno za žgance, nešto graha i dnevno jedno do dva jajeta. Glede rasvjete, stajala im je na raspolaganju domaća nepatvorena luč, a kuća u kojoj su boravili nije imala drvenog poda, već se u njoj nalazila obična nabijena zemlja.⁴²

Drugi iz skupine prvih zagrebačkih spekulanata – Ivan Supanc – doputovao je 15. 9. u pratnji drugog spekulanta, pekarskog obrtnika Milivoja Čorka iz Nove ceste br. 43,⁴³ na željezničku stanicu u Lovincu. Odatle su pješice i uz redarstvenu pratnju morali prevaliti 26 km do zaseoka Podlapac koje je prethodno određeno za njihov prisilni boravak.

Nekoliko dana po upućivanju prve skupine spekulanata, započeo je pred zagrebačkim kotarskim sudom proces u kojemu je trebalo utvrditi njihovu krivicu ili eventualnu nevinost. Sudski se proces vodio u odsutnosti svih optuženika jer su se oni, kako je prethodno navedeno, već nalazili na prisilnom boravku u Lici. Već 24. 9. 1940. izrečena je presuda V. Gostlu i J. Hochsingeru kojom se ova dvojica proglašena krivim zbog povišenja cijena živežnih namirnica. Hochsinger je osuđen na mjesec dana zatvora i 6.000 din novčane kazne, pretvorivo u tri mjeseca zatvora (odnosno boravka u Dnopolju), zatim na 1.000 din. na ime paušala jer je prodavao tjesteninu uz povišene cijene za koju nije imao odobrenje mjerodavnog Ureda za kontrolu cijena i jer nije izdao račune za prodano brašno, te 60 din. za objavu ove osude u «Narodnim novinama». Gostl je, pak, bio osuđen na 20 dana zatvora i 5.000 din. novčane kazne pretvorivo u tri mjeseca zatvora (prisilnog boravka u

⁴⁰ U očekivanju spekulanata, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 16. 9. 1940, 8.

⁴¹ Gostl je pri povratku u Lapac doživio srčani napad, a Hochsinger se pokušao ubiti. U gostioničarevoj su kući sva trojica bili prisiljeni spavati na dva slamnata kreveta. Uhićeni se Gostl tužio neprestano na bolove i pokušavao od kotarskog načelnika isposlovati da jedini ostane u Lapcu.

⁴² Čorko i Supanc otpremljeni su na prisilni boravak u udbinski kotar, *Zagrebački List*, 16. 9. 1940, 1.

⁴³ Čorko je prijavio Tržnom odsjeku u Zagrebu da obustavlja s daljnjim pečenjem kruha jer da mu je ponestalo brašna. Međutim, nakon pretrage koje su izvršili redarstveni organi, pronađeno je devet sakrivenih vreća brašna koje su smjesta zaplijenjene (Pekaru Čorku određen boravak u Udbini, *Zagrebački List*, 13. 9. 1940, 1).

Dnopolju), te 500 din. paušalne kazne i 60 din. za objavu osude u «Narodnim novinama», jer je dokazano da je uskratio prodaju brašna u dva slučaja, te da nije izdao račune za prodanu robu.⁴⁴ Za razliku od njih dvojice, slučaj trgovca Kardoša bio je nešto složeniji. Rasprava se u njegovu slučaju produžila do polovice listopada uz velik broj svjedoka. Na temelju provedenog dokaznog postupka raspravni sudac nije se mogao uvjeriti je li Vilko Kardoš uskraćivao prodaju brašna kupcima ili ga je skrivao, pa je na temelju provedenih dokaza «utvrdio da je optuženi Kardoš prijavio zalihu robe nadležnim vlastima, a novu robu da je djelomično prodao nekim trgovcima pod uvjetom da naknadno plate cijenu koju će odrediti Banska Vlast».⁴⁵ Na koncu je Kardoš u pomanjkanju dokaza oslobođen svake krivnje te mu je ukinut prisilni boravak u Dnopolju iako je već proveo mjesec dana u svojevrsnom zatočeništvu i pod «krimenom» spekulanta.⁴⁶

Početak prosinca 1940. vođen je u Zagrebu proces protiv zasigurno jednog od najvećih trgovaca-grosista u Jugoslaviji, Mojse D. Saloma. Taj je veletrgovac tekstilnom robom – osim veletrgovine i skladišta na Trgu kralja Petra I.⁴⁷ br. 2 u Zagrebu, posjedovao i veletrgovinu manufakturne robe u Sarajevu – na vinjete sa starom cijenom nalijepio nove vinjete sa znatno povišenom cijenom. Ujedno je stavljaio i krive signature, pa je mnogo lošiju robu prodavao kao novu i uz višu cijenu. S obzirom na sumnju da je uskraćivao prodaju nekih vrsta roba, provedenom je istragom utvrđeno da je u skladištu imao 174 vreća raznolike i neprijavljene robe. Oblasno je nadzorništvo zaplijenilo Salomovu robu u vrijednosti od čak 1,500.000 din., dok je čitavo skladište vrijedilo oko 20 milijuna dinara. Salom je bio osuđen na deset i pol mjeseci zatvora i 1,200.000 din. globe.⁴⁸ U isto je vrijeme na prisilni boravak u Donji Lapac osuđen i trgovac Avram Löwy,⁴⁹ a zbog povišenja

⁴⁴ Petnaest optuženih radi povišenja cijena, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 21. 9. 1940, 7.

⁴⁵ Trgovac Vilko Kardoš oslobođen, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 15. 10. 1940, 3.

⁴⁶ Međutim, tek što se vratio iz Donjeg Lapca i nastavio voditi svoju zagrebačku trgovinu, Kardoša je zadesila sudbina većine židovskih trgovaca kada su im uredbom od 9. 10. 1940. likvidirane radnje i zabranjeno vođenje trgovine živežnim namirnicama. Tako je i njegova nadaleko poznata trgovačka radnja «Kolonialna i živežna roba», utemeljena 1901. godine, prisilno zatvorena, dok je čitav njen inventar predan u ruke «Naproze» (Nabavno prodajne i potrošačke zadruge), zadruge Sloge Hrvata Privrednika s.o.j u Zagrebu. Kardoš je, kao na koncu i Gostl te Hochsinger, uhićen već tijekom ljeta 1941., u prvim valovima hapšenja zagrebačkih Židova. Sva su trojica 1941. i 1942. skončala u Jasenovcu, a istu je sudbinu doživio i Kardošev brat Zlatko, dok su njegovi roditelji Zlata i Ernest Kardoš stradali kasnije na «nepoznatom mjestu», vjerojatno u deportacijama u kolovozu 1942. ili u svibnju 1943. Više u: Ivo GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001, na raznim mj.; Isti, *Židovi u Zagrebu*, Zagreb 2004, 504.

⁴⁷ Danas Trg žrtava fašizma.

⁴⁸ Veletrgovac Mojse Salom otpremljen na prisilni boravak, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 28. 11. 1940, 9. i Mojse D. Salom osuđen, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 3. 12. 1940, 7.

⁴⁹ Löwyjev je slučaj bio pomalo bizaran. Zajedno s njim bio je osuđen i njegov postolarski pomoćnik Ivan Radotić. Obojica su osuđeni na temelju prijave kućne pomoćnice Jagice Pavlović kojoj je Löwy, u svojoj trgovini u Vlaškoj 63, prodao za 180 din. cipele s kojih su već nakon pola sata otpale potplate. Cipele je za Löwyja izradio postolarski pomoćnik Radotić. Obojica su osuđeni

cijena manufakturne robe osuđeni su još i Bela Büchler, Ljudevit Präger-Prević i Aladar Fleischmann.⁵⁰

Banska Vlast posebnu je pozornost obraćala suzbijanju tzv. verižne trgovine unutar koje je bio uključen čitav lanac spekulacija. Zbog nedopuštene verižne prodaje brašna u Zagrebu se koncem 1940. vodio proces protiv pekarskog obrtnika Dragutina Domitrovića, bivšeg pekarskog poslovođe Milana Bašića, te trgovaca Bele Wolffa i Geze Wollnera. Njih su četvorica razvili pravi mali lanac preprodavača čiji su članovi izvlačili znatan profit na račun preplate brašna. Na početku lanca nalazio se Milan Bašić koji je kupio 120 vreća 0g brašna, tj. jedan vagon iz Pančevačkog mlina. To je brašno prodao Domitroviću po 4,25 din. po kg, a ovaj je to isto brašno prodao Weissu po 6,50 dinara. Weiss je pak preprodao brašno tvrtki Wolff i Wollner po 7,25 dinara. Da nisu bili uhićeni, veletrgovina Wolff i Wollner prodala bi to brašno sa zaradom u maloprodajnu mrežu, a maloprodavači bi opet uz neku zaradu prodali brašno potrošačima. Iz ovog se lanca jasno vidi sustav spekulantske verižne trgovine u kojoj jedan proizvod prolazi preko desetak preprodavača, a tek onda dolazi potrošačima koji konačno pre/plaćaju ove spekulacije. Sva su četvorica bili osuđeni na dvomjesečne kazne zatvora i na visoke novčane kazne.⁵¹ Također je bio značajan broj onih trgovaca koji su neovlašteno podizali cijene robi. Jedan od njih bio je i zagrebački trgovac Jovo Čolaković koji je zbog prodaje živežnih namirnica po višim cijenama od dopuštenih po Oblasnom nadzorništvu upućen na prisilni boravak u kotar Prozor. Njegov kolega Ivan Prpić iz istog je razloga upućen u Udbinu, dok je Marija Bossek, vlasnica Gradskog magazina, kažnjena s 2.000 din. novčane kazne i osam dana zatvora jer nije u trgovinama naznačila cijene izloženoj robi.⁵² U obližnjem su Stupniku zbog neprijavljenog gomilanja brašna i žita uhićena i u Donji Lapac upućena dvojica mlinara Tomo Kavur i Dragutin Ljubić.

na prisilni boravak u Donji Lapac (Osuđeni nesavjesni spekulanti na prisilni boravak u D. Lapac, *Zagrebački List*, 20. 11. 1940, 4).

⁵⁰ Kazneni postupak protiv trgovaca manufakturnom robom, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 23. 11. 1940, 8; Ljudevit Präger-Prević osuđen na 2 mjeseca zatvora i 20.000 din., *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 30. 11. 1940, 6.

⁵¹ Osuđeni spekulanti, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 15. 9. 1940, 7. Prema izvještaju kotarskog načelnika u Donjem Lapcu upućenom Kabinetu bana od 22. 12. 1940. Geza Wollner i Bela Wolff pušteni su na slobodu 20. 12. 1940; Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, fond: Banska Vlast Banovine Hrvatske, Kabinet bana (dalje: HDA-BVBH/KB), *Dopis Kotarskog načelstva u Donjem Lapcu Kabinetu bana*, 22. 12. 1940. br. 9543/40, kut. 58.

⁵² Osuđeni spekulanti, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 15. 9. 1940, 7.

6. Akcija se širi

U međuvremenu, uhićeno je i upućeno na prisilni boravak još nekoliko trgovaca, Židova i nežidova, dijelom iz Zagreba, dijelom iz drugih gradova (Karlovac, Čakovec itd.).⁵³ Štoviše, akcija protiv spekulanta nije zahvatila samo Zagreb već se radikalno širila diljem cijele Banovine Hrvatske. Dodatan joj je zamah dao zakon vlade Cvetković-Maček od 5. listopada 1940. godine. Riječ je o «Uredbi o merama koje se odnose na Jevreje u pogledu obavljanja radnja s predmetima ljudske ishrane» kojim je «praktički zabranjeno poslovanje svim veletrgovcima živežnih namirnica kojima su vlasnici ili suvlasnici bili Židovi».⁵⁴ U tom pogledu iznimno je zanimljiv slučaj karlovačkih trgovaca koji se odvijao neposredno uoči i tijekom donošenja navedenog zakona. Naime, u gradu Karlovcu se kroz duže vrijeme osjećala nestašica živežnih namirnica, iako se vjerovalo da pojedini trgovci raspolazu s dostatnim količinama potrebnim za opskrbu gradskog stanovništva. Iz tog je razloga u Karlovac upućen posebni izaslanik Banske Vlasti sa zadatkom da istraži razloge oskudica i da kontrolira cijene živeži. Nedugo nakon njegova dolaska uslijedila su uhićenja poznatih karlovačkih veletrgovaca: Ernesta Eizlera, Pavla Becka i Guida Hanna. Kod G. Hanna pronađene su veće količine neprijavljene robe, ponajviše kukuruza i žita, dok su Beck i Eisler nedopušteno povisivali cijene robi, pa su smjesta sva trojica upućena na prisilni boravak u Liku.⁵⁵

Međutim, slučaj te trojice trgovaca nije prošao nezapaženo jer se radilo o istaknutim ličnostima iz karlovačkog javnog i gospodarskog života. Njihov odlazak na prisilni boravak izazvao je niz reakcija među članovima lokalnog trgovačkog udruženja ali i među običnim građanima Karlovca kod kojih su Beck i Eisler uživali znatan ugled. Kao bogatiji stanovnici predratnog Karlovca sudjelovali su vrlo aktivno i u društvenom životu grada, a među njima se posebno isticao pedesetogodišnji Pavao Beck, «koji je u Karlovcu poznat kao čovjek koji rado pomaže svakoga, a napose Hrvatska društva i ustanove».⁵⁶ Osim toga, Beck je bio poznat

⁵³ GOLDSTEIN, *Židovi u Zagrebu*, 504. Samo nekoliko dana nakon donošenja uredbe, kasniji ravnatelj Gospodarske Sloge, Ljudevit Tomašić, na sastanku kotarske organizacije HSS-a u Zagrebu za teško socijalno stanje i glad u Hrvatskoj optužio je Židove: «Kada je stvorena Banovina Hrvatska, vi znate, da je baš prošle zime i proljeća u mnogim našim krajevima zavladao glad. I tada počeli su neki spekulanti, većinom Židovi, da spekuliraju hranom» (*Hrvatski dnevnik*, 10. 10. 1940).

⁵⁴ Isto. Za kršenje ove vladine odredbe bila je predviđena kazna zatvora do dvije godine i izuzetno visoka novčana kazna od čak 500.000 dinara. Na isti je način trebalo kazniti i one Židove koji su samo fiktivno prenijeli posao na nežidove.

⁵⁵ U svim krajevima vodi se energična borba protiv spekulanta, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 13. 9. 1940, 10. i Otprema prvih spekulanta u D. Lapac i Udbinu, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 13. 9. 1940, 7.

⁵⁶ HDA, BVBH/KB, *Peticija građana Karlovca upućena banu dr. Ivanu Šubašiću*, Karlovac, 17. 9. 1940, kut. 58. Hrvatskom napretku, čiji je član Upravnog odbora bio i ban Šubašić, Beck je dao 20.000 dinara, a također je financirao školovanje jednog siromašnog karlovačkog đaka.

i po tome što je još 1938. godine socijalizirao svoju tvrtku te sve svoje namještenike – petoricu Hrvata, jednog Srbina i Židova – učinio stvarnim korisnicima posla koji participiraju u čistoj dobiti poduzeća. Samim tim, optužba se zbog spekulacije protiv ovog Karlovčanina kosila sa svakom društvenom osjetljivošću manifestiranoj u njegovom praktičnom poslovanju.

«Pošteni i savjesni trgovac» Pavao Beck optužen je jer je mijenjao cijene živežnim namirnicama bez nadležnog odobrenja, iako je u presudi Kotarskog suda u Karlovcu navedeno da su se cijene živežnim namirnicama u gradu Karlovcu kretale kod svih trgovaca – dakle i kod Becka – jedinstveno, pa je u krugu tih jedinstvenih cijena u zajednici s ostalim i Beck podizao svoje cijene.⁵⁷ O čemu se zapravo ovdje radilo?

Na raspravi pred sudom optuženi je Beck producirao za svaki artikl originalnu fakturu iz koje je bila vidljiva nabavna cijena te je decidirano naveo troškove koji svaki artikl terete, tj. dao je sudu točnu kalkulaciju i bruto dobit. Iste fakture i kalkulacije bile su predočene vještacima Antunu Vukoviću i Ivanu Vini, trgovcima iz Karlovca, pa su oni dali suglasno mišljenje pred sudom da je kalkulacija na osnovi originalne fakture ispravna, da je zarada minimalna, da ni jedna zarada ne prelazi mjeru iz generalne klauzule člana 8 uredbe o suzbijanju skupoće, da su neke cijene bile daleko ispod uobičajene zarade i, što je najvažnije, da su prodajne cijene istim artiklima i u isto vrijeme u Zagrebu već odobrene zagrebačkim trgovcima po odluci Banske Vlasti. Na osnovi provedenoga sudskog postupka kotarski je sud u Karlovcu uzeo dokazanim «da inkriminirane cijene nisu bile veće od onih cijena kojima se osigurava uobičajena i dozvoljena čista trgovačka dobit».⁵⁸ Prema tome, mjerodavni je pravni faktor utvrdio da Pavao Beck nije spekulat, da nije neopravdano povisivao cijene namirnica sa spekulativnom svrhom osobnog bogaćenja, već da je povišenje prodajnih cijena uslijedilo zbog povišene nabavne cijene. Nadalje, u istrazi je bilo utvrđeno da kod Becka nije pronađena nikakva zaliha živežnih namirnica, odnosno da ovaj Karlovčanin nije spekulirao s pričuvama hrane na vlastitim skladištima. Prema tome, prema objema definicijama spekulacije – povišenje cijena radi osobnog bogaćenja i skrivanje zaliha živežnih namirnica – Beck je bio oslobođen svake krivnje. Jedini prekršaj, koji mu je stoga stavljan na teret i zbog kojeg je na koncu upućen na prisilni boravak, bilo je mijenjanje cijena bez prethodnoga nadležnog odobrenja. Međutim, ključno je pitanje jesu li to odobrenje tražili i ostali karlovački trgovci? Činjenica jest da su svi karlovački veletrgovci kod svakog povećanja cijena održavali zajedničke

⁵⁷ HDA, BVBH/KB, *Dopis Predstojništva redarstva u Karlovcu Banskoj Vlasti Banovine Hrvatske-Odjelu za obrt, trgovinu i industriju u Zagrebu*, Karlovac, 27. 9. 1940, Pov. Broj: 2493/1940, kut. 58.

⁵⁸ HDA, BVBH/KB, *Pavao Beck, trgovac iz Karlovca: žalba Predstojništvu redarstva u Karlovcu*, nedatirano, kut. 58.

sastanke na kojima je Ante Vuković redovno referirao o kretanju cijena, pa su onda u tim prilikama i zajednički definirane cijene na veliko svim artiklima živežnih namirnica.⁵⁹ Svi trgovci u Karlovcu, kako je to već napomenuto, prodavali su živežne namirnice po jedinstvenoj cijeni, a nijedan nije tražio odobrenje za povećanje cijena od Oblasnog nadzorništva za cijene u Zagrebu. Na tu obvezu, kako tvrdi Beck, nije ih pozivalo i upozoravalo ni karlovačko gradsko poglavarstvo.⁶⁰ Kako su putem zagrebačkih novina oglašavane cijene živežnih namirnica onako kako ih je prethodno odobrila Banska Vlast, očito su karlovački trgovci smatrali da te cijene vrijede i za grad Karlovac. Kada je u Karlovcu boravio izaslanik Banske Vlasti radi izvida, svi su mu trgovci kazali, a naročito ovi gore navedeni, da nitko od njih nije «formalno» tražio odobrenje povišenju cijena namirnica.⁶¹ Zašto onda jednaki postupak nije proveden i protiv svih ostalih trgovaca, nego samo protiv Becka, Eislera i Hahna? Odgovor se možda nalazi u žalbi koju je Beck podnio Predstojništvu redarstva u Karlovcu u kojoj konstatira da je «on valjda bio određen za generalno šokiranje trgovaca».⁶²

Već je 17. rujna 1940. u Zagrebu predana peticija građana grada Karlovca na ruke bana Šubašića u kojoj se javno traži od bana da stavi presudu protiv Pavla Becka odmah izvan snage i da se njihov sugrađanin pusti na slobodu. Zanimljivo je istaknuti kako se u peticiji izrijekom navodi da su prekršaj koji se pripisuje Becku – netražnje dozvole povišenja robe od Banske Vlasti – činili i ostali karlovački trgovci.⁶³ Ovim su stotine Karlovčana – potpisnici peticije – nositelju upravne vlasti u Banovini Hrvatskoj i osobi koja je protegnula mjere protiv spekulanta na teritorij Hrvatske prokazali neučinkovitost i selektivnost uredbe, kao i njeno evidentno nepoštivanje na terenu.

Samo dan poslije, dakle 18. rujna 1940., protiv odluke o prisilnom boravku Becka i Eislera oglasilo se i Udruženje trgovaca za grad i kotar Karlovac i to posebnim pismom upućenom banu Ivanu Šubašiću. U njemu se ističe kako je mjera koja je poduzeta protiv njihovih kolega preoštra «jer je upotrebljena kod dvojice privrednika, koji su sve prije nego spekulanti i nabijači cijena».⁶⁴ Slažu se kako je njihova greška – mijenjanje cijena bez odobrenja oblasnog nadzorništva – kažnjiva. No i napominju, nastojeći vjerojatno pritom relativizirati i vlastite propuste, kako Beckov i Eislerov prekršaj «ne zaslužuje najtežu moguću kaznu,

⁵⁹ U Karlovcu je u to vrijeme bilo šest veletrgovaca: Ante Vuković, Mario Latinger, Ivan Vine, Zdravko Berković, Ernest Eisler i Pavao Beck.

⁶⁰ Isto.

⁶¹ Isto.

⁶² Isto.

⁶³ Vidi bilj. 44.

⁶⁴ HDA, BVBH/KB, *Pretstavka Udruženja trgovaca za grad i srez Karlovac banu Šubašiću*, Karlovac, 18. 9. 1940, Broj: 805/1940, kut. 58.

osobito ako se uzme u obzir da su te nedozvoljene cijene bile primjerene današnjim prilikama», te da ova njihova kazna «ne ostavlja mogućnost da se u eventualnim kasnijim slučajevima provede stupnjevanje kažnjavanja». Pritom se pitaju «kako će se kazniti jače jednog pravog nabijača cijena i spekulanta, koji će svojim radom oštetiti hiljade ljudi i za goleme iznose novaca, ako su ova dvojica za jedan neznatni prekršaj, kojim stvarno nije niko oštećen, kažnjeni tom najvišom kaznom». ⁶⁵ U nastavku ovo Udruženje traži da se primjena uredbe o njihovu prisilnom boravku odmah stavi izvan snage i da ih se vrati u njihovo redovito prebivalište i na njihov redovit posao.

Suočeni s ovakvom reakcijom javnosti grada Karlovca, Predstojništvo redarstva u Karlovcu uputilo je 27. rujna 1940. Odjelu za obrt, industriju i trgovinu Banske Vlasti molbu za drugostupanjsko rješenje u slučaju Pavla Becka. ⁶⁶ S obzirom da ovo Predstojništvo nije u svojoj odluci od 14. 9. 1940. istaknulo rok prisilnog boravka, a njome je Beck upućen na prisilni boravak u Donji Lapac, zamolilo je Bansku Vlast da se ta odluka nadopuni prigodom donošenja drugostupanjskog rješenja. Ujedno se predlaže Banskoj Vlasti da «svojim drugomolbenim rješenjem obustavi daljnji prisilni boravak za žalioca». ⁶⁷ Odlukom Banske Vlasti Beck je pušten na slobodu ali tek mjesec dana kasnije, tj. 28. 10. 1940., a Ernest Eisler, vlasnik karlovačke tvrtke «Promet», krajem studenoga iste godine. ⁶⁸

U Čakovcu je pravu senzaciju – sličnu karlovačkom slučaju – izazvalo uhićenje poznatoga gradskog trgovca Vilima Deutscha kod kojeg je pronađen jedan i pol vagon, tj. 15.000 kg sakrivenog graha i 3.000 komada jaja. Deutsch je bio prvi spekulat iz Međimurja upućen na prisilni boravak u Donji Lapac, gdje će mu se uskoro pridružiti još jedan Međimurac – Koloman Vereš. ⁶⁹

⁶⁵ Isto.

⁶⁶ Vidi bilj. 45.

⁶⁷ Isto.

⁶⁸ HDA, BVBH/KB, *Dopis Sreskog načelstva Donji Lapac Banskoj Vlasti Banovine Hrvatske/Kabinetu bana u Zagrebu*, Donji Lapac, 28. 10. 1940, Broj: 7962/40, kut. 58 i *Dopis Sreskog načelstva Donji Lapac Banskoj Vlasti Banovine Hrvatske/Kabinet bana u Zagrebu*, Donji Lapac, 26. 11. 1940, Broj: 8804/940, kut. 58. Pri utvrđivanju razloga njihova upućivanja u Donji Lapac ne treba zanemariti činjenicu njihova židovskog podrijetla jer se upravo početkom listopada 1940. na razini čitave Jugoslavije donosi niz uredaba kojima se ograničavaju slobode javnog djelovanja Židovima te im se oduzima pravo vođenja trgovina živežnim namirnicama. Posebnom uredbom bana Šubašića od 9. 10. iste godine određena je revizija radnja prehrambenih namirnica čiji su vlasnici bili Židovi, dok su u radnjama dioničkog karaktera bili obvezatno postavljeni povjerenici, a sve s ciljem nacionalizacije stranog, većinom židovskog kapitala. Vidi: *Narodne novine* (Zagreb), 9. 10. 1940., 1; Ovdje također treba podsjetiti da je u međuvremenu donesen već spomenuti vladin zakon o zabrani vođenja trgovina živežnim namirnicama Židovima, koji je samo pojačao prvostupanjsku odluku suda o zadržavanju Becka na prisilnom boravku.

⁶⁹ Kod ovog vlasnika delikatesne radnje u Čakovcu, Oblasno je nadzorništvo pronašlo 7.000 kg neprijavljenog šećera i 900 kg riže (U svim krajevima..., *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 13. 9. 1940., 10).

Iz Slavonije je među prvima u Udbinu upućen pekarski obrtnik iz Osijeka, Josip Buček, kao i još trojica njegovih sugrađana koji su bili optuženi zbog spekulacija kruhom. U susjednim je Vinkovcima gradsko redarstvo uhitilo mesarskog obrtnika Sretu Vlakerića «jer je imao na skladištu brašna stare meljave kada se još pšenica i žitarice nisu prodavale po ovoj cijeni po kojoj se prodaju danas».⁷⁰ Budući da je to staro brašno koje je na tržištu jeftinije prodavao uz povišenu cijenu i do 1,50 din. po kilogramu i da je istragom utvrđeno kako je u svom stanu imao i 800 kg svinjske masti a odbijao je u svojoj radnji prodavati pojedincima više od ¼ kg, Gradsko je poglavarstvo u Vinkovcima o svemu obavijestilo tamošnji Kotarski sud. Na temelju presude od 21. 9. 1940. sud je Sretu Vlakerića poslao na tromjesečni prisilni boravak u Udbinu.⁷¹

7. Pasivni krajevi u zagrljaju spekulacija

Ni primorski krajevi nisu bili pošteđeni slučajeva spekulacije, i na ovom je području Hrvatske bilo slučajeva uhićivanja spekulanta. Na Sušaku je početkom listopada uhićena prva skupina spekulanta koja se bogatila prodajom tjestenine i brašna po cijenama iznad propisima dozvoljenih, dok je Ravnateljstvo redarstva u Splitu 9. 10. uputilo prvog spekulanta iz Splita na prisilni boravak u Prozor.⁷² Inače je u Splitu bio organiziran posebni kazneno-pravni referat za borbu protiv spekulanta, pa su već koncem rujna uhićeni zbog skrivanja robe i nabijanja cijena trgovci Josip Kuljiš, Ante Kirigin, Ante Petrić i Duje Ivanišević.⁷³ Zbog raširene spekulacije, u Mostaru je bilo formirano posebno povjerenstvo za pregled i pronalazak sakrivene robe. U rujnu je u gradu uhićen Čedo Milić, vlasnik tvrtke «Čedo Milić i drug», zbog neprijavljena 2 vagona kukuruza i 2.500 kg ječma. Zanimljivo je da je taj čovjek vrijedio u gradu kao starješina Jugoslavenskog sokola i «narodni

⁷⁰ Prvo uhićenje u Vinkovcima zbog spekulacije, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 25. 9. 1940., 12.

⁷¹ HDA, BVBH/KB, *Odluka Predstojništva gradskog redarstva o upućivanju Srete Vlakerića na prisilni boravak, Vinkovci*, 21. 9. 1940, Pov. Broj: 2415/940, kut. 60. Vlakerić je već 23. rujna bio upućen u mjesto prisilnog boravišta – u selo Podudbina – te mu je naređeno da se mora tri puta dnevno prijavljivati u žandarmerijsku stanicu u Udmini. Ujedno mu je oduzet sav novac koji je imao uza se u iznosu od 1.300 dinara, uz napomenu da će od tog novca sukcesivno dobivati onoliko koliko mu bude potrebno za stan i hranu. Vlakerić je pušten na slobodu uoči Božića 21. 12. 1940., nakon što je u potpunosti odslužio kaznu tromjesečnoga prisilnog boravka.

⁷² Riječ je o Pavlu Polincu, namješteniku tvrtke «Moster» u Splitu. On je na splitskom željezničkom kolodvoru sakrio 25 bačava lanenog ulja u spekulativne svrhe. Ulje je bilo tako dobro sakriveno da ga se jedva pronašlo. U pratnji redarstvenog stražara Polinec je parobrodom «Šumadija» prebačen u Metković, a odatle je upućen u Prozor na nekoliko mjeseci prisilnog boravka (Stroge mjere protiv spekulanta, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 10. 10. 1940., 11).

⁷³ Borba protiv spekulacije i nabijanja cijena u Splitu, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 21. 9. 1940., 13.

borac».⁷⁴ Međutim, kada je riječ o pasivnim krajevima Banovine Hrvatske i obračunu vlasti s tamošnjim spekulativcima, potrebno je istaknuti nekoliko bitnih činjenica. Naime, već je ranije istaknuto kako je prema članku 12a Zakona o zaštiti javne sigurnosti i poretka u državi određeno da upravno-redarstvene vlasti prvog stupnja mogu uputiti na prisilni boravak sva ona lica koja «remete javni red i mir». Nedvojbeno je da su redarstvene vlasti u pojedinim mjestima postupale po primitku raznih prijava i dojava građana koje u mnogo čemu nisu imale osnova ili su, pak, bile pretjerane. Prijave su mogle biti podnesene što zbog utjecaja ratne psihoze – uslijed nestašica i raširene skupoće te nadolazećeg rata – a što zbog osobnih razloga (konkurencija, ljubomora i sl.).

Područje Ispostave Banske Vlasti u Splitu – koje je obuhvaćalo Dalmaciju, Hercegovinu i bosanske kotareve koji su Banovini Hrvatskoj priključeni 26. kolovoza 1939. – bilo je u tom pogledu po mnogo čemu specifično. Za područja koje je ova Ispostava zahvaćala uobičajio se naziv «pasivni krajevi» jer su bili agrarno prenapučeni, prometno slabo povezani i često izloženi elementarnim nepogodama uslijed nereguliranih rijeka. Zbog loših cestovnih komunikacija ali i zbog podbačaja žetve 1939. godine, pitanje prehrane tih područja nametnulo se kao najosjetljivije. Nedostatak dovoljnih količina hrane za potrebe tamošnjeg stanovništva remetio je red i mir, a pod utjecajem ratne psihoze stvarao je atmosferu nepovjerenja i međusobnog sumnjičenja između trgovaca živežnim namirnicama s jedne, i gladnog seljaštva s druge strane. Nije stoga iznenađujuće što su na ovom nemirnom području mnoge osobe upućene na prisilni boravak na temelju lažnih i nepotpunih prijava ili je, pak, izrečena kazna neprimjerena težini djela za koje su dotične osoba bile optuživane. Više je razloga zbog čega je dolazilo do takvih pojava. Jedan od najvećih jest upravo nedorečenost pravnih propisa.

Karakterističan je slučaj pedesetogodišnje nepismene trgovkinje iz Sinja i majke šestoro djece Anđelke Rađe koja je propustila prijaviti «127 kgr (kilograma – op. I. Š.) sapuna za pranje» te je «prodavala sapun po 14 umjesto 12 d (dinara, op. I. Š.), ulje po 28 umjesto 18 d i mast po 26 umjesto 24 d, koliko je predviđeno

⁷⁴ Borba protiv spekulacije u Mostaru, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 17. 9. 1940, 10. Radi nabijanja cijena robi i sakrivanja zaliha i drugi su mostarski trgovci te željeznička potrošačka zadruga predani kotarskom sudu na rješavanje. Međutim, slučaj spomenutog Čede Milića daleko je najzanimljiviji. Naime, samo nekoliko mjeseci prije uhićenja ovaj je mostarski trgovac uputio pismo kotarskom načelniku u kojem ga upozorava na tešku socijalnu i gospodarsku situaciju u gradu. U vrlo dramatičnom tonu Milić ističe kako zbog nedostatka brašna u gradu raste napetost među stanovništvom, a zbog nepripremljenosti za slučaj napada na Mostar – koji će, piše, «kao vazduhoplovna baza biti na prvom udarcu neprijatelja» – i svojevrсна nervoza i ratna psihoza. Stoga opominje načelnika da poduzme sve «mudre i hitne mjere» kako u «rđavom slučaju i iznenađenju od ratnih događaja» ne bi došlo do «rušilaštva odgovornih činioca i predstavnika grada» i da se tako «podigne duh među građanima i uvjerenje da se o njima neko očinski brine.» I doista, pet mjeseci kasnije kao prva žrtva intervencije protiv spekulativaca na području Hercegovine, a zbog neprijavljenih zaliha, biti će uhićen upravo Čedo Milić. Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Odjel za seljačko gospodarstvo Banske Vlasti Banovine Hrvatske, *Pismo Čede Milića kotarskom načelniku u Mostaru*, 19. 4. 1940, kut. 41.

maksimiranim cijenikom», čime je počinila prekršaj po čl. 5 Naredbe o nadzoru cijena i po čl. 4 Naredbe o obaveznom prijavljivanju zaliha robe, pa je prema propisima kažnjena s deset dana zatvora i 1.500 dinara novčane kazne u korist Zaklade za pomaganje sirotinje, kao i na prodaju zaplijenjene robe u korist iste zaklade.⁷⁵ Kazna očito nije bila dovoljno visoka jer je, kako se navodi dalje u Rješenju Kotarskog suda u Sinju od 16. rujna 1940., «radom trgovkinje Rađe Anđelke ugrožen red i mir pa se stoga na osnovu propisa čl. 12 Zakona o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi upućuje na prisilni boravak u Prozor...».⁷⁶

Međutim, već dva mjeseca poslije, Ispostava Banske Vlasti u Splitu upućuje hitan nalog Kotarskom načelstvu u Sinj da naknadnom odlukom ograniči i smanji rok internacije trgovkinje Rađe. Zanimljivo je objašnjenje razloga zašto je Ispostava tako postupila koje je opisano u dopisu Banskoj Vlasti u Zagrebu od 8. studenog 1940. U dopisu se navodi kako je «ova Ispostava dala takovo uputstvo Sreskom načelstvu s razloga, što težina učinjenog prekršaja sa strane Rađe nije bila takove prirode, da bi bilo opravdano izreći odluku o upućivanju na prisilni boravak, već je sama kazna na osnovu Uredbe o prijavljivanju zalihe robe u iznosu od Din. 1500. i 10 dana zatvora bila primjerena».⁷⁷ S aspekta analize karaktera obračuna Banske Vlasti sa spekulantima još je zanimljivije razmotriti zašto u tom slučaju Ispostava u Splitu nije donijela oslobađajuće rješenje i pustila Rađu nakon dvomjesečne internacije na slobodu. Naime, u dopisu se ističe kako «Ispostava odluku o interniranju nije mogla ukinuti, jer se ista na osnovu čl 119 Z. U. P. već bila izvršena i njenim ukinućem stranka bi mogla eventualno da traži sudbenim putem naknadu štete, a osim toga po autoritet vlasti nezgodno je bilo dezavuisati odluku Sreskog načelstva».⁷⁸ Prema tome, limitiranje roka trajanja prisilnog boravka na mjesec dana Ispostava je odredila kako bi Rađa mogla biti brzo puštena na slobodu iz sela Ometala kraj Prozora, a da ipak odluka o internacije ostane na snazi.

Sličan je slučaj trgovca Petra Vojnovića iz Donjeg Lapca kojeg je prijavila kuharica Mara Šipak zbog neopravdanog povišavanja cijena živežnih namirnica. Ključni je svjedok u čitavom slučaju bila djevojka Milka Duraković koju je Mara Šipak 11. rujna 1940. poslala kod Vojnovića po četvrt ulja. «Pod obećanom je zakletvom i prilikom svjedočenja» izjavila «da je od nje doista naplatio 10 a ne 7 dinara za jednu četvrt litre ulja».⁷⁹ Odlukom Kotarskog načelstva u Donjem Lapcu

⁷⁵ HDA, BVBH/KB, *Rješenje Sreskog načelstva Sinj od 16. 9. 1940*, Broj: 16219, kut. 58.

⁷⁶ Put Prozora društvo joj je pravio sugrađanin Ante Vezilić koji je zbog istih prekršaja kažnjen internacijom u taj hercegovački kotar.

⁷⁷ HDA, BVBH/KB, *Dopis Ispostave Banske Vlasti u Splitu, Odjel za unutrašnje poslove, Banskoj Vlasti – Kabinetu bana*, Pov. II. Broj: 15821/40, Split, 8. 11. 1940, kut. 58.

⁷⁸ Isto. Istaknuo I. Šute.

⁷⁹ HDA, BVBH/KB, *Odluka Sreskog načelstva u Donjem Lapcu o upućivanju trgovca Petra Vojnovića na prisilni boravak*, 14. 9. 1940, Broj: 6638-1940, kut. 58.

od 14. rujna 1940., a na temelju izjave navedene djevojke, Vojnović je upućen na prisilni boravak u kotar Prozor, da bi već deset dana poslije, nakon provedenoga sudskog postupka, internacija bila ukinuta. Vojnović je pušten na slobodu zbog nedostatka dokaza.⁸⁰ Vjerojatno je iz istog razloga na slobodu pušten i Vojnovićev kolega i sugrađanin Milan Dukić kojeg je 15. rujna 1940. prijavio pekar Ivan Vidaković «radi neizlaganja prodaji i nagomilavanja živežnih namirnica».⁸¹

Takvih je slučajeva vjerojatno bilo još i njihovo bi daljnje nabranje samo potvrdilo ranije izneseno mišljenje o velikom utjecaju ratne psihoze u procesuiranju spekulata u sredinama poput ove, kao i evidentno nesnalaženje lokalnih upravnih vlasti u procjenama i primjerenom kažnjavanju spekulata.

Osim toga, evidentnom se pokazala i razlika u načinima i efektima provedbe sankcioniranja spekulacija u pasivnim krajevima od onih u sjevernim dijelovima Banovine. U većim se gradovima sjeverozapadne i istočne Hrvatske, poput Zagreba, Osijeka i Karlovca, uglavnom ograničila na veće trgovce, grosiste, pa i na neke ugledne gradske gospodarstvenike. Njihovo je kažnjavanje trebalo poslužiti kao primjer i opomena te kao dokaz socijalne osjetljivosti Banske Vlasti za one najugroženije članove društva koji su, uslijed skupoće i nestašica, najviše bili pogođeni spekulacijama. Proporcionalno njihovu značajnom društvenom ugledu i zamjetnom materijalnom imetku, odluka o internaciji tih građana u zabitna podvelebitska sela pojačavala je dojam efikasnosti i pravednosti vlasti. Međutim, u pasivnim se krajevima takva slika mogla vrlo teško nametnuti. Vrlo loša opskrba dalmatinskog i hercegovačkog seljaštva žitaricama od Banske Vlasti te nedostatak dovoljnog broja vagona i kvalitetnih putova za dostavu ograničenih pričuva hrane dodatno je osiromašila i zalihe tamošnjih trgovaca. U tom je pogledu u Dalmaciji i Hercegovini bilo teže pronaći primjere za, kako bi to Karlovčanin Beck rekao, «generalno šikaniranje». Svako sankcioniranje trgovaca stvaralo je nove socijalne probleme i za obitelj interniranog trgovca i za seljake koji su se kod dotičnog trgovca (ne)redovito opskrbljivali. U uvjetima opće neimaštine trebalo je pronaći pravu ravnotežu između primjene zakona ali i osjetljivosti za konkretne (ne)prilike i potrebe pojedinog kraja. Glede potonjega, lokalne su vlasti manifestirale krutost u striktnoj provedbi naredbe pri čijoj su provedbi – kako se moglo vidjeti – uglavnom stradavali sitni, donekle pauperizirani trgovci. Rješenje krupnijeg problema – organizacija redovite opskrbe i prehrane stanovništva na razini čitave države – na taj je način bio zamagljen. A primjeri poput Anđelke Rađe, Petra Vojnovića i ostalih samo su narušavali autoritet Banske Vlasti i dezavuirali učinkovitost mjera protiv tako ozbiljne i raširene pojave kao što je to bila spekulacija.

⁸⁰ HDA, BVBH/KB, *Odluka Sreskog načelstva u Donjem Lapcu o ukinuću odluke o upućivanju na prisilni boravak trgovca Petra Vojnovića*, Broj: 6638-1940, kut. 58.

⁸¹ HDA, BVBH/KB, *Odluka Sreskog načelstva u Donjem Lapcu o upućivanju Milana Dukića na prisilni boravak*, 16. 9. 1940, Broj: 6675-1940, kut. 58.

8. Maštovitost spekulacija

Nije se spekuliralo samo s cijenama i zalihama živežnih namirnica, već je spekulacija zahvatila i brojne druge artikle široke potrošnje. U kotaru Šidu uhićen je tamošnji veletrgovac zemaljskim proizvodima Salamon Malc jer je bespravno od siječnja do rujna 1940. kupovao veće količine masti, neopravdano ih gomilajući i podižući im cijenu. Prilikom pretresa otkriveno je 10.800 kg svinjske masti u vrijednosti od oko 270.000 din. koja je smjesta zaplijenjena, a trgovac Salamon upućen je «na ljetovanje u Udbinu».⁸² U Splitu je bio kažnjen mesar Ivo Alfirević novčanom kaznom od 10.000 din. zbog prodaje mesa u bezmesne dane.⁸³ U srednjoj Dalmaciji razvio se nov i poseban oblik spekulacije. Najbolji primjer su šibenski trgovci koji nisu prodavali seljacima iz okolice brašno za gotov novac, već samo u zamjenu za smokve. Spekulanti su tako zarađivali dvostruko više nego kad bi davali brašno za gotovinu. Naime, kupujući brašno, seljaci su morali dati smokve za 5 dinara, dok bi u slobodnoj prodaji za smokve mogli dobiti 6 do 6,5 dinara po kilogramu.

S obzirom na jesensko hladno vrijeme i nastupajuću zimu koncem 1940., nakon brašna, mesa i kruha počelo se spekulirati i s drvom. Najrašireniji oblik takve vrste spekulacije razvio se na Banovini i Kordunu, gdje su se inače nalazili bogati kompleksi šuma. Željeznička postaja u Glini oduvijek je bila važna izvozna stanica za drvo. Mnoga su poduzeća iz Zagreba automobilima dolazila u Glinu i tovarila drva za Zagreb jer im je to osiguravalo odličnu zaradu. Naime, u Glini se prodavao hvat bukova drveta srednje kvalitete po 500 dinara, a u Zagrebu je hvat istog drveta bio mnogo skuplji.⁸⁴ U isto vrijeme stanovništvo Gline teško je dolazilo do

⁸² Zaplijena 10.800 kg svinjske masti u Šidu, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 5. 10. 1940, 11.

⁸³ Kao i bilj. 48. Štednja živežnih namirnica podrazumijevala je i racionaliziranje zaliha mesa u Banovini Hrvatskoj. U vezi s opadanjem brojnog stanja stoke za izvoz, pojavili su se razni prijedlozi da se izvjesnim mjerama utječe na smanjenje unutarnje potrošnje mesa, kako bi se na taj način osiguralo održavanje dotadašnje razine izvoza. Te su mjere trebale biti u prvom redu uvođenje bezmesnih dana i zabrana klanja mlade stoke, naročito ženske teladi. Uredbom o štednji živežnih namirnica (*Narodne novine*, 18. 5. 1940.) uvedeni su bezmesni dani u Banovini Hrvatskoj. Za bezmesne dane određeni su utorak i petak kad je bilo zabranjeno prodavanje svježeg telećeg, govedeg i svinjskog mesa, a restorani i gostionice nisu smjele posluživati jela napravljena od tih vrsta mesa. Ta su jela trebala utorkom i petkom zamijeniti jela od mesa drugih toplokrvnih životinja kao i jela od ribe, rakova, školjka i drugih mekušaca. Također je na području Banovine Hrvatske zabranjeno klanje ženske teladi i ženske junadi ispod jedne godine starosti te klanje bremenite stoke. Unatoč spomenutim mjerama, u gotovo isto vrijeme kada one stupaju na snagu Banska Vlast podjeljuje Gospodarskoj Slozi pripomoć od 5.000.000 din. radi organizacije izvoza svinja u Njemačku. Istovremeno raste cijena mesa, pa je koncem kolovoza 1940. u Zagrebu cijena svinjskog mesa iznosila 26 din. za kilogram. Prema tome, kako je ovom Uredbom bila ograničena prodaja mesa u određene dane, a ne klanje stoke i njen neograničen izvoz, može se zaključiti da ova Uredba nije ispunila cilj zbog kojeg je donesena.

⁸⁴ Spekulacija s drvima u Baniji i Kordunu, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb) 13. 10. 1940, 11.

drva jer je i takva cijena od 500 dinara po hvatu bila za Glinu previsoka, pogotovo kad se uzme u obzir da se u neposrednoj blizini grada nalaze šume i da stoga dovoz drvene građe ne iziskuje velike troškove. Unatoč tim opravdanim primjedbama, cijene drvu nisu se smanjile ali se zato u nekim šumama u okolici Gline vršilo pravo haraćenje, pa se «građanstvo čudi da se više puta noću obavlja doprema drva na stanicu».⁸⁵ Velik problem u suzbijanju raširene spekulacije na Banovini i Kordunu predstavljao je nedostatak mitnica. Trgovci su nesmetano dovozili i odvozili robu, a organi vlasti u najvećem broju slučajeva nisu imali pregled robe koja se dopremala i odnosila iz Gline pa je postala «zlatni rudnik» za spekulantske poslove. Budući da nije bilo mitnica, nije bilo ni službenog pregleda kod uvoza i izvoza. Na taj su način i općinsko poglavarstvo i Banovina gubili prihode koje bi inače mogli ubirati u obliku raznih dažbina. Prema nekim procjenama glinsko je općinsko poglavarstvo godišnje gubilo i preko 50.000 dinara.⁸⁶

Kako je zbog nestašice benzina u Banovini Hrvatskoj ograničen promet motornim vozilima noću, nedjeljama i blagdanima, pojavile su se uskoro i spekulacije s benzinom. Na mnogim benzinskim stanicama u Zagrebu nije se moglo naći ni kapi benzina, a samo malo dalje preko zagrebačke mitnice, na benzinskoj stanici Olex u Svetoj Klari,⁸⁷ moglo ga se dobiti u dovoljnim količinama, ali uz povišene cijene.⁸⁸ Protiv ove stanice bila je podnesena prijava Banskoj Vladi koja je izašla komisiju u Svetu Klaru. Pregledavši skladišta tvrtke Olex u Svetoj Klari i u Rattkayevu prolazu u Zagrebu, komisija je pronašla velike količine benzina određenog za Sloveniju gdje ga je tvrtka namjeravala prokrijumčariti.

Velik je problem u zaustavljanju spekulacije na području Banovine Hrvatske bio taj što su ove mjere bile dobrim dijelom ograničene samo na područje Banovine.

⁸⁵ Isto. Od nezakonite sječe i krijumčarenja drvom nastala je šumska šteta koja se procjenjivala na devet milijuna dinara. Kad je riječ o Glini i spekulacijama u tom dijelu Banovine, vrijedi spomenuti da su od osam pekara, koliko ih je prije rata bilo u gradu, čak šestorica - zbog varanja na vagi i lošeg brašna za pravljenje kruha - osuđena na pet dana zatvora i 500 dinara novčane kazne.

⁸⁶ Potreba mitnica na Baniji i Kordunu za suzbijanje vrlo razvijene spekulacije, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 11. 10. 1940, 11. Drvom se spekuliralo i u sjevernoj Hrvatskoj gdje su seljaci Tomo Kopjar i Antun Vidaček iz sela Seljanci prodavali drvo za ogrjev za 840-900 din. po hvatu, iako je u Varaždinu određena prodajna cijena za ogrjevno drvo u visini od 750 dinara. Njihovo je drvo zaplijenjeno, a oni osuđeni na prisilni boravak (Uhićena dva seljaka iz sela Seljanaka zbog spekulacija drvom, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 12. 11. 1940, 13).

⁸⁷ Shellov službenik Franjo Sopianac osnovao je 25. 8. 1930. tvrtku u Zagrebu koja se bavila trgovinom mineralnih vegetabilnih ulja i masti, raznih voskova, proste boje i nekih kovinskih poluproizvoda. Iste je godine u Svetoj Klari kod Zagreba započeo graditi rafineriju nafte koja 1935. uzima ime Olex i mijenja djelatnost, pa se počinje baviti trgovinom ulja i masti za podmazivanje, tj. proizvodima nafte. Rafinerija je prerađivala naftu uvezenu iz Rumunjske.

⁸⁸ Na benzinske karte moglo ga se dobiti uz cijenu od 8,50 dinara, što je bilo iznad propisanih cijena, a bez karte za točno 10 dinara. Još se na svakih 10 litara kupljenog benzina moralo uzeti i kilogram ulja po 32 dinara koji se inače mogao nabaviti s druge strane mitnice po 20 din, dakle za 12 dinara jeftinije.

Postojala je velika opasnost da spekulanti iz Hrvatske nagomilanu robu prebace u druge krajeve države, što je već bilo učinjeno s kožom, mašću i drugim artiklima koji su u Hrvatskoj bili pod kontrolom, dok iste mjere nisu primjenjivane na ostalom državnom teritoriju. Tako se mast slala u Sloveniju i Bosnu, a koža u Vojvodinu itd. Bosanska krajina bila je izrazito pogodno tlo za spekulante iz Hrvatske i to za prebacivanje vlastitih zaliha na područje susjedne Vrbaske banovine. Na tom se području vrlo slabo nadzirao promet robe i domaći spekulanti, pa su tako, unatoč činjenici da je u lokalnog veletrgovca Đoke Kraljevića nađena vagonaska zaliha svinjske masti, «neki organi vlasti željeli da se ova stvar zataška».⁸⁹

9. Zaključak

Može se zaključiti da je uspjeh u svladavanju spekulacija i njihovih nositelja u Banovini Hrvatskoj bio polovičan. Unatoč mjerama Banske Vlasti, nije došlo do ostvarenja priželjkivanih posljedica uravnoteženja cijena i «zaleđivanja» njihova eventualnoga novog rasta jer one rastu cijelo vrijeme postojanja Banovine. Vjerojatan razlog neuspjeha u suzbijanju skupoće i spekulacije te kontrole cijena jest taj što «nisu obuhvatili kontrolu svih industrijskih artikala i što nisu pravodobno maksimirane cijene poljoprivrednih proizvoda koji su najviše pokazivali tendenciju porasta».⁹⁰ Najveći broj artikala koji je dolazio na tržište bio je poljoprivrednog podrijetla, pa su njihove cijene, koje su mogle slobodno «galopirati», povukle za sobom i cijene drugih artikala. Skuplje poljoprivredne sirovine povećavale su, pak, troškove proizvodnje, a jednako tako utjecale su i na poskupljenje hrane. Na koncu je Uredu za kontrolu cijena preostalo samo evidentirati koliko je opravdano trenutno povišenje cijena, odnosno sankcionirati njezin novi «skok».

Zbog neuspjeha u obuzdavanju rasta cijena i sveukupnih troškova života te pravodobnog i pravovremenog osiguranja prehrane stanovništva, u pasivnim je krajevima Banovine borba protiv spekulata bila dobrim dijelom ograničena. Zakašnjelost donošenja zakonskih propisa u cilju sređivanja prilika na unutarnjem tržištu, kao i velika raširenost spekulativnih operacija u Hrvatskoj, onemogućila je, na koncu, ostvarenje potrebnih i očekivanih rezultata u akcijama Banske Vlasti protiv spekulacije i spekulata u Banovini Hrvatskoj.

⁸⁹ Postupak protiv spekulata u Bosanskoj krajini, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 19. 9. 1940, 10.

⁹⁰ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Privredne prilike i položaj radništva*, 242.

Summary

The Way to Donji Lapac, or How the Authorities Treated Profiteers in *Banovina Hrvatska*

The beginning of the World War II in Europe, high prices, and problems of the food supply for the population of *Banovina Hrvatska*, had a profound psychological effect that manifested itself in excessive and irrational collecting of food reserves, and even in a deliberate withdrawal of goods in expectation of higher prices. These measures and deeds led to the emergence of profiteers. Therefore, already in May 1940, the banal authorities issued a decree threatening such profiteers with detention and forced labor. According to that decree, a detention could not last longer than six months in the case of deliberate inflation of prices, or a year for the deliberate withdrawal of goods from the market. The places of detention were chosen by the authorities, and they were the most remote and undeveloped parts of Croatia, like Donji Lapac and Prozor. Despite that, the fight of the authorities was not successful, and the struggle against the profiteers was to a large extent obstructed. These measures were taken too late and the profiteers were numerous, widespread, and powerful. Therefore, the fight against them did not obtain the desired results.

Key words: *Banovina* Croatia, Donji Lapac, Udbina, Prozor, detention, alimentation, oscilation of prices, speculations with prices, economic history.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 37

U SPOMEN IGORU KARAMANU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2005.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 37

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Miljenko Jurković

Glavni urednik

Borislav Grgin

Uredništvo

Ivo Goldstein
Boris Olujić
Mario Strecha
Božena Vranješ-Šoljan

Tajnik uredništva

Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Računalni slog

Boris Bui

Lektura i korektura

Ivan Botica

Tisak

Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje dovršeno u listopadu 2005. godine

Naklada

400 primjeraka